

КОМПЛЕКСНА СИСТЕМА КОНСЕРВАЦІЇ ТА РЕПРОГРАФІЇ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ: ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ

БІБЛІОТЕЧНІ
ФОНДИ

Статтю присвячено проблемам організації діяльності і технічного забезпечення міжвідомчих центрів консервації та репрографії бібліотечних фондів, створення яких передбачено державною Програмою збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000-2005 рр. Основну увагу зосереджено на визначенні організаційних засад діяльності центрів, використанні сучасних технологій копіювання документів

В. Мірошникова

ОСТАННІМ часом ми спостерігаємо, як ускладнюється робота зі збереження бібліотечних фондів. Це спричинено катастрофічно швидким старінням паперових документів внаслідок погіршення стану навколишнього середовища, вкрай незадовільним станом книгосховищ, падінням авторитету книги і бібліотек серед населення. Серйозним фактором погіршення становища, на наш погляд, є також занепад роботи зі збереження фондів у бібліотеках, навіть таких великих, як обласні універсальні наукові. Про це свідчить вивчення вказаної проблеми спеціалістами ХДНБ ім. В. Короленка під час виїздів до ОУНБ Східної України.

Цінним та рідкісним виданням загрожує й те, що зараз обласні та деякі вузівські бібліотеки почали активно формувати власні фонди рідкісних та цінних документів, не маючи достатнього уявлення про специфіку роботи з ними. В результаті виникає певна загроза псування раритетів внаслідок некваліфікованих дій персоналу. На цьому фоні бібліотеки – методичні центри не звертають достатньої уваги на проблеми збереження фондів, і тому вказане питання слід вважати одним із найголовніших.

Наразі діяльність зі збереження бібліотечних фондів характеризується впровадженням у практику сучасних технологій збереження паперових документів, що є, безумовно, позитивним фактом. Але він ставить перед бібліотечними фахівцями низку додаткових складних проблем, що потребують розв'язання. Це – недостатня обізнаність бібліотекарів із новітніми технологіями, відсутність спеціалістів відповідного фаху і коштів для придбання обладнання, широке використання ксерокопіювання і сканування документів без урахування впливу на них шкідливого випромінювання тощо.

У цьому зв'язку певні надії ми поклали на реалізацію державної Програми збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000-2005 роки (далі – Програма), термін дії якої вже закінчився. На жаль, її можна вважати майже не виконаною. Не є винятком і деклароване Програмою створення міжвідомчих центрів консервації і репрографії при Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського (НБУВ), НПБ України, ОДНБ ім. М. Горького, ХДНБ ім. В.Г. Короленка і ЛНБ ім. В. Стефаника, галузевих і регіональних служб репрографії та ремонтно-палітурних робіт при державних архівах, ОУНБ і відомчих бібліотеках. Саме вони мали стати основою для системної роботи із захисту фондів, але так і залишилися в основному декларованими.

Центр консервації і реставрації існує в НБУВ з 1992 р. Його роботу спрямовано на вивчення екологічного і біологічного стану книгосховищ і фондів, дослі-

дження фізико-хімічного стану паперу та матеріалів, що використовуються при реставрації і палітурних роботах. Результатом діяльності цього підрозділу стало видання дуже корисних для бібліотек матеріалів: “Збереження бібліотечних і архівних фондів у несприятливих екологічних умовах”, “Дослідження впливу біоцидних препаратів на старіння реставраційних паперів”. Але цього замало.

Досі немає типових положень про такі центри і служби. Не здійснено дієвих заходів щодо їхнього технічного оснащення. Хоча деякі спроби у цьому напрямі все ж було зроблено. ХДНБ ім. В.Г. Короленка, наприклад, одержала комплекс обладнання, котрий включає планетарний сканер Minolta PS 7000, який спроможний сканувати документи форматів А4, А3, дві робочі станції із рідкокристалічними моніторами, кольоровий принтер МС 3100, лазерний чорно-білий принтер РР 1200W, цифровий фотоапарат Minolta Dimage A1. Це ефективно, якісне обладнання, яке допомагає у наданні віртуального доступу до деяких документів, дозволяє виконувати читацькі замовлення на створення цифрових копій окремих частин документів. Воно широко використовується при формуванні повнотекстових БД, поповненні сторінок сайту бібліотеки тощо. Проте цей комплекс не можна вважати до кінця пристосованим до розв'язання проблем збереження документів, консервації і репрографії. До того ж він не забезпечує завдань з мікрофільмування документів.

Щоб покращити становище, конче потрібна розробка нової державної програми збереження бібліотечних і архівних фондів, яка б враховувала “Директиви міжнародних дій зі збереження бібліотечних матеріалів”, прийняті Генеральною конференцією ЮНЕСКО ще у 1986 р., а також положення міжнародних програм “Пам'ять світу”, “Збереженість і консервація”.

Обов'язково окремим напрямом нової державної програми із збереження фондів має стати відновлення роботи зі створення зазначених у попередній Програмі структур міжвідомчого і обласного рівнів. Але ця робота повинна здійснюватися продумано, з урахуванням передбачуваних напрямів діяльності та функцій, і перш за все, проведення профілактичних заходів, консервації, реставрації, репрографії документів, а також розробки охоронних систем, кадрового забезпечення.

На наш погляд, 5 зазначених центрів консервації і репрографії, мають бути не тільки міжвідомчими, а й міжрегіональними. Тоді вони створять мережу, що забезпечуватиме діяльність бібліотек регіонального рівня

і, разом зі службами репрографії та ремонтно-палітурних робіт, складатимуть систему збереження бібліотечних фондів у державі.

Після офіційного затвердження ці центри мають налагодити між собою взаємодію у створенні пакету нормативних документів державного рівня, що регламентуватимуть різні напрями забезпечення збереження фондів. Крім того, вони покликані:

- організовувати наукові дослідження з питань збереження фондів;
- проводити науково-методичні та інформаційні заходи для бібліотек України;
- вивчати і розповсюджувати нові технології консервації та репрографії.

Серйозною проблемою є відсутність в Україні документів, що регламентують усі аспекти використання друкованих видань у бібліотеках, насамперед рідкісних і цінних. Саме тому конче необхідно розробити правила (або положення, регламент) використання бібліотечних фондів в Україні. Цей документ має чітко окреслити межі використання творів друку, умови видачі документів у національних і державних книгосховищах, правила роботи з ними, визначити допустиму кількість копіювання тощо.

Номенклатура регламентуючих документів фондového спрямування може також включати:

- Положення про бібліотечний фонд України (має закріпити відповідальність бібліотек за повноту формування і зберігання фондів з урахуванням інтересів держави і суспільства);
- Положення про книжкові пам'ятки (у т. ч. повинно закріпити обмеження користування їхніми оригіналами);
- Регламент використання документів постійного зберігання у бібліотеках України [мусить закріпити права і обов'язки бібліотечних фахівців і користувачів щодо забезпечення збереженості документів постійного ("вічного") зберігання];
- Положення про копіювання документів з фондів бібліотек України;
- Положення про страховий фонд у бібліотеках України.

Конче потрібними є також нормативи на ремонт книгосховищ.

На державному рівні необхідно затвердити "Порядок створення страхового фонду документів, що є національним науковим, культурним і історичним надбанням". Нам відомо, що ДСТУ з таким змістом розроблений Українським науково-дослідним, проектно-конструкторським та технологічним інститутом мікрографії і поданий на затвердження. Але, хоча його фахівці і працювали з нашими спеціалістами, як саме представлені в цьому стандарті бібліотечні документи і чи представлені взагалі нам не відомо. Отже, ця проблема, напевне, потребуватиме вирішення.

Одним із провідних напрямів роботи центрів має стати методичне забезпечення відповідної діяльності бібліотек у регіонах згідно з територіальним розмежуванням обов'язків між ними. Для цього доцільно поєднувати традиційні форми методичної роботи з використанням новітніх технологій. Наприклад, одним із ефективних способів методичного впливу центрів на бібліотеки є створення кожним із них сайту, де будуть представлені списки та довідкові дані фірм – постачальників мате-

ріалів та обладнання, регламентуючі документи зі збереження фондів, матеріали семінарів, адреси зарубіжних сайтів з проблем збереження тощо. Як свідчить наш досвід, ефективними є також віртуальні довідки для бібліотекарів, проведення віртуальних семінарів, телеконференцій.

Здійснення центрами такої діяльності не пов'язане з великими труднощами. Проте цього не можна сказати щодо консервації і репрографії документів.

Зараз державні бібліотеки (ХДНБ ім. В.Г. Короленка, ОДНБ ім. М. Горького) зовсім не забезпечені обладнанням, матеріалами і фахівцями для проведення робіт із захисту фізичного стану документів на сучасному рівні. Цим закладам слід надати фінансову можливість з метою проведення мікологічної експертизи книгосховищ, придбання необхідних реактивів для мінімального мікологічного контролю і боротьби з біодеструкторами. Також важливим є здійснення стабілізації (нейтралізації) документів, зокрема за допомогою консерваційних машин, наприклад С 900 фірми "NESHEN", самонаклеювальних матеріалів на зразок filmolux, filmomatt, filmoplast.

При розробці штатного розкладу центрів слід обов'язково включити до нього відповідних фахівців, особливо спеціалістів для боротьби з біодеструкторами і реставраторів.

Одним із ефективних засобів збереження документів є фазова консервація з використанням контейнерів з безкислотного картону. Доцільно мати хоча б в одному з центрів спеціальну машину для виготовлення таких контейнерів на зразок машини KASEMAKE, що дозволить забезпечити мінімальні потреби в консервації найцінніших документів національного фонду. Звісно, ця робота має оплачуватися бібліотеками-замовниками.

Міжвідомчі центри повинні здійснювати у кооперації заходи щодо консервації з переформатування документів, тобто переведення інформації з паперового носія на носій довготривалого зберігання. І тут найголовнішим завданням мусить стати створення системи архівів копій документів, яка б у майбутньому охоплювала документи з усіх книгосховищ I та II ступенів зберігання національного бібліотечного фонду України. Але необхідно визначитися, які саме носії інформації мають вважатися для нас пріоритетними.

У зв'язку з цим слід наголосити, що технологію сканування документів, якою захоплюються багато бібліотечних фахівців, не можна вважати оптимальною, якщо йдеться не про полегшення доступу, а про забезпечення збереження інформації. Відомо, що оптичні диски як архівні копії можуть використовуватися лише умовно. Вони не забезпечують довготривалого зберігання інформації. Тому найбільш надійним таким носієм у світі й досі вважається мікроплівка. У США Комісія зі збереження і доступу та група наукових бібліотек дійшли висновку щодо неможливості гарантувати необмежену довговічність документів у цифровій формі внаслідок існування низки технологічних, організаційних і юридичних проблем. Це підтверджують також висновки робочої групи Німецької дослідницької асоціації "Оцифрування як засіб забезпечення збереження", створеної на вимогу Європейської комісії зі збереження фондів. Робоча група визначила пріоритет мікрофільмів як засобу для запису і збереження інформації.

Та найбільш оптимальним зараз вважається так званий гібридний підхід, коли для забезпечення збереження використовуються мікрофільми, а для пошуку і обробки інформації – засоби обчислювальної техніки. Це дозволяє створити ефективну багаторівневу систему збереження і використання документів.

Враховуючи вищевикладене, центри консервації і репрографії доцільно відразу зорієнтувати на використання гібридного підходу. А при створенні повнотекстових баз даних визначити підходи до сканування документів – за групами, враховуючи їхню цінність і попит на них. Можливо, у перспективі це дозволить відмовитися від створення фондів робочих мікрокопій, що сприятиме певній економії ресурсів.

Утім, при проведенні роботи з мікрофільмування на сучасному етапі ми маємо чітко уявляти, які саме фонди мікроформ створюємо. За традиційним підходом, комплекс мікроформ, що їх виготовляє бібліотека, складається з трьох фондів:

- страхового фонду – з мікроформ постійного зберігання (страховий фонд майстер-негативів I покоління);
- фонду користування – з мікроформ довготривалого зберігання (архів негативів II покоління, виготовлених із майстер-негативів, для створення робочих мікроформ);
- фонду робочих мікроформ III покоління (позитивів) – для поточного використання і розповсюдження.

Саме це й визначає конфігурацію обладнання лабораторій мікрофільмування та його якість. Проте зараз оснащення бібліотек мікрофільмюючим обладнання є незадовільним.

Слід нагадати, що у деяких бібліотеках, які визначені базовими для створення міжвідомчих центрів консервації і репрографії, лабораторії мікрофільмування було створено ще у 80-х роках попереднього століття. Техніка, закуплена для них у той час, нині вже застаріла і не дає можливості створювати мікрофільми належної якості. В результаті перспектива сертифікації продукції, яка необхідна у разі виконання замовлень від бібліотек, у більшості лабораторій є дуже проблематичною. Скоріше за все, жодна з них не витримає перевірки на якість мікрофільмів, що виготовляються. Навіть у Росії, де активна робота зі створення системи мікрофільмування у бібліотеках розпочалась у 1993 р., таку перевірку витримала лише Державна бібліотека Росії.

Завдяки допомозі Міжнародного фонду “Відродження” ХДНБ ім. В. Г. Короленка придбала проявну камеру фірми INDUS. Але це не вирішує проблеми, бо застаріла знімальна камера на 35-мм непрофільовану плівку “Докуматор ДА-5”, що введена в експлуатацію ще у 1968 р., звісно, не дозволяє робити копій, які б відповідали сучасному рівню мікрофільмування. Це, у свою чергу, негативно впливає на якість сканування мікрокопій.

Відомо, що робота центрів з мікрофільмування має здійснюватися узгоджено, за єдиними нормами і правилами. Низка існуючих міжнародних і вітчизняних стандартів допоможе у цьому.

Але є й проблеми, що вимагають погодження. Насамперед, це стосується того, яким саме носіям інформації слід віддати перевагу.

На наш погляд, доцільно користуватися рулонними мікрофільмами. Також, за традиційною технологією,

найбільш оптимальним варіантом для організації фондів мікроносіїв з метою удосконалення бібліотечно-інформаційного обслуговування вважаються мікрофільми. Але наша мета полягає, насамперед, у створенні страхових і архівних копій, а удосконалення обслуговування краще здійснювати шляхом оцифровування мікрокопій. У цьому випадку зручніше використовувати рулонні мікрофільми. Саме 35-мм рулонна плівка, за висновками вже згаданої робочої групи Німецької дослідницької асоціації, є найкращою для створення майстер-негативу і здійснення оцифровування видань. А оцифровування є незамінним у процесі пошуку потрібної інформації та створює можливості для використання образів документів у віртуальному просторі.

Технічне забезпечення центрів мікрофільмюючим обладнанням слід здійснювати централізовано, на основі моніторингу існуючих лабораторій мікрофільмування у бібліотеках. Це надасть можливість зекономити кошти і уникнути помилок у визначенні комплексу потрібного обладнання.

Очевидно, що зазначені центри мають бути оснащені знімальними пристроями, які дозволяють розкривати том не на 180, а на 90 або 120 градусів, наприклад, фірм “Zeutschel” чи ІКМ. Доцільно було б також звернути увагу на камеру фірми “Zeutschel” із дзеркальною призмою з кутом у 60 градусів, що дозволяє розкривати документ на 60 градусів і фіксувати зображення навіть маргіналії без спотворень на плівці.

Дуже зручними для бібліотек є знімальні гібрид-камери. Ця нова розробка фірми “Zeutschel” (OK-301) дозволяє одночасно здійснювати мікрофільмування і сканування документів. Вона являє собою 35-мм рулонну знімальну камеру з приєднаним до неї комп'ютером. Має пульт управління, понад 10 меню, пам'ять, можливість зйомки документів різного формату і різні масштаби зменшення. Комплекс відрізняє якісна оптика, котра дозволяє одержувати зображення з високим ступенем роздільності. До недоліків комплексу слід віднести необхідність роботи на ньому одночасно двох операторів. До того ж відсутність сервісної служби і спеціалістів з сервісного обслуговування та ремонту такого класу мікрофільмюючого обладнання можуть призвести до тривалих його простоїв.

Натомість можливе одержання електронних образів з використанням мікрофільмів за допомогою сканування на спеціальних сканерах, наприклад фірми “Чедвік-хілі” або BellHowel. Проте наявність гібрид-камери здається більш перспективним варіантом.

Відомо, що на сучасному ринку копіювальної техніки існують апарати для переведення сканованих документів на мікроформи, але це супроводжується значною втратою якості зображення, тому для бібліотек не є придатним.

Отже, оптимальний варіант комплексу обладнання має включати: гібрид-камеру; проявну машину для 35-мм рулонної плівки з системою водопідготовки; декситометр (прилад для визначення щільності мікрофільму); ультра-звуковий слайсер (прилад для склеювання мікрофільмів); зчитувальні апарати (бажано Cannon) з можливостями роздрукування паперових копій; витратні матеріали.

Такий підхід до організації комплексної системи консервації та репрографії, на наш погляд, допоможе

сконцентрувати фінансові і трудові ресурси для їхнього економічного використання, дозволить надавати практичну допомогу бібліотекам різних видів і форм власності у питаннях організації роботи зі збереження їхніх фондів. А для цього потрібно, щоб вказані проблеми розв'язувалися на державному рівні.

Стосовно необхідних обсягів фінансування нової програми збереження бібліотечних і архівних фондів слід пам'ятати, що забезпечення збереження документних ресурсів взагалі є дуже дорогим задоволенням. Але чи слід економити, коли йдеться про інтелектуальний потенціал і надбання нації, її культуру та історію?

Список використаної літератури

1. Библиотеки национальных академий наук: Проблемы функционирования, тенденции развития: Науч.-практ. и теорет. сб. Вып. 1. – К.: НБУВ, 2000. – 211 с.
2. Библиотечное дело – XXI век: Науч.-практ. сб. Вып.1(9) / Рос. гос. б-ка. – М., 2005. – 272 с.
3. Бровкин А.Г. Долгосрочная программа создания страхового фонда уникальных коллекций на базе современного микрофильмирующего комплекса // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Материалы конф. / 5-я юбилейн. междунар. конф. "Крым-1998". – М.: ГПНТБ России, 1998. – Т. 2. – С. 515-517.

4. Вебер Х., Дерр М. Оцифровка как метод обеспечения сохранности // Науч. и техн. б-ки. – 1998. – № 10. – С. 6-36.

5. Дубинин С.С., Кисловская Г.А. Гибридный подход в обеспечении сохранности и доступности документов // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. Тема 2002 года: Электронные информационные ресурсы и социальная значимость библиотек будущего: Тр. конф. / 9-я междунар. конф. "Крым-2002". – М.: ГПНТБ России, 2002. – Т. 1. – С. 417-420.

6. Мельник С.А., Бряннов С.А. Перспективы развития механизированных технологий и массовых методов консервации документов на бумаге // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Тема 2003 года: Библиотеки и доступность информации в современном мире: электронные ресурсы науке, культуре и образованию: Тр. конф. / 10-я юбилейн. конф. "Крым-2003". – М.: ГПНТБ России, 2003. – Т. 2. – С. 501-504.

7. Небумажные носители информации в библиотеке: Материалы всерос. обучающего семинара, 19-21 окт. 1999 г. – СПб., 2000. – 72 с.

8. Сохранение библиотечных и архивных фондов (руководство). – СПб., 1998. – 237 с.

9. Сохранение библиотечных фондов: партнерство и сотрудничество. 2002. – М.: Рос. гос. б-ка, 2002. – 204 с.

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ

ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

Л. Гориняк

ІСТОРІЯ Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки (ДОУНБ) довгі десятиліття вивчалась епізодично ентузіастами-просвітителями. Збереглися лише фрагменти перших спроб узагальнити існуючі документальні джерела нашими сучасниками Л. Тумановою, Є. Дробишевською.

Першим відомим дослідником історії ДОУНБ став Володимир Васильович Пупченко – талановитий бібліограф-краєзнавець, викладач Дніпропетровського училища культури, заступник директора Бібліотеки, автор підручника "Бібліографія". Він протягом багатьох років проводив пошуки історико-краєзнавчих документів з історії бібліотечної справи на Дніпропетровщині. Віднайдені ним матеріали було вивчено, узагальнено, систематизовано. Цей архів зберігся. Родина Володимира Васильовича передала його у фонд ДОУНБ. У ньому, зокрема, зберігається рукописний варіант монографії "До історії бібліотечної справи на Дніпропетровщині (1830-1917)". Архів В. Пупченка чекає своїх дослідників, а монографія – опублікування.

Значно активізувалася робота з вивчення історії ДОУНБ у 1980-ті роки, коли за ініціативою заступника директора Т. Васеніної та за підтримки директора Бібліотеки З. Рижкової було розроблено науково обґрунтовану програму досліджень у рамках підготовки до 150-річного ювілею ДОУНБ. Творчу групу очолила головний бібліотекар з науково-дослідної роботи Т. Шекшуєва. Надзвичайно обдарована людина, пристрасний дослідник, приро-

джений аналітик, вона зібрала безцінні за значимістю історичні документи.

На час початку її наукового пошуку були відомі окремі публікації, встановлено дату заснування Бібліотеки. Але ці факти, дати, події не були підтверджені документально, не проводилися глибокі дослідження.

Т. Шекшуєва працювала у Москві, у головних архівних установах держави – Центральному державному архіві ЦДА, Центральному державному історичному архіві (ЦДІА) СРСР, вивчала фонди Державної бібліотеки СРСР ім. В.І. Леніна (ДБЛ).

У фондах ДБЛ та ЦДІА СРСР Т. Шекшуєвою знайдено документ "Речь, произнесенная при открытии Публичной Библиотеки в Екатеринославе библиотекарем Г.П. Герценвицем 9-го мая 1834 года". Ця знахідка зняла всі питання і підтвердила точну дату заснування ДОУНБ, яка є однією з найстаріших бібліотек України.

Державна бібліотека СРСР ім. В.І. Леніна передала у дар ДОУНБ оригінал цього документа (нині він зберігається у краєзнавчому фонді Музею історії Бібліотеки), а також мікрокопії рідкісних фотознімків працівників Катеринославської міської публічної бібліотеки XIX – початку XX ст.

Серед знахідок Т. Шекшуєвої – "Каталог книг, состоящих в Екатеринославской [публичной] библиотеке 9 мая 1834 г." (копія зберігається в Музеї історії ДОУНБ).